

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ

У статті проаналізовано різні підходи до визначення дефініції “комунікативна компетентність”. Подане авторське бачення цієї проблеми з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: компетенція, компетентність, комунікативна компетентність, спілкування.

Формування комунікативної компетентності як складової соціально зрілої особистості є однією з найважливіших проблем у теорії та практиці виховання. Сьогодні загальноосвітній навчальний заклад покликаний забезпечити формування й розвиток інтелектуальної, творчої та ініціативної особистості, здатної жити в принципово нових умовах, реалізувати себе в житті, бути успішною й сприяти розвитку суспільства. Отже, педагог має не лише дати учням певний обсяг знань, а й сформувати людину, здатну до мобільності, швидкої зміни соціальних ролей, творчо мислити, приймати рішення, мати свою позицію, брати на себе відповідальність, адаптуватися до умов життя, тобто бути комунікативно компетентною.

У лінгвістичних і педагогічних дослідженнях (Е. Архипова, Е. Бистрова, Г. Городілова, Д. Ізаренкова, А. Леонтєва, М. Мазо, І. Міхалкіна, Р. Сабаткоєва та ін.) комунікативну компетентність визначено як реалізацію комунікативної поведінки на основі системи компонентів: мотиваційного (мовна поведінка), когнітивного (знання), оперативного (подолання суперечностей, пов'язаних зі змістом навчання).

Соціологи й психологи (А. Бодальов, А. Добрович, Е. Малібурда, Л. Петровська, Е. Руденський та ін.) пов'язують її з розвитком умінь давати соціально-психологічний прогноз ситуації спілкування, програмувати цей процес, уживаючись в атмосферу комунікативної ситуації, здійснювати управління процесом спілкування групи, колективу, команди.

Українські вчені по-різному тлумачать поняття компетентності. Найбільшого поширення в українській науковій літературі набуло значення цього терміна як “сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію” [4]. Проте в психолого-педагогічній науці недостатньо розробок, у яких досліджено особливості формування комунікативної компетентності особистості.

Мета статті – проаналізувати сучасні підходи до визначення поняття комунікативної компетентності.

У перекладі з латинської компетентність (*competentia*) – це коло питань, у яких людина добре обізнана, володіє відповідними знаннями та здібностями, що дає їй змогу усвідомлено сприймати певну галузь і ефектив-

но діяти в ній. У науковій літературі нерідко зустрічається синонімізація понять “компетентність”, “поінформованість”, “обізнаність”, “досвідченість”, “авторитетність” [6, с. 6–9].

На думку експертів Ради Європи, компетентність передбачає спроможність особистості відповідати на індивідуальні та соціальні виклики, формувати комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок [7, с. 19]. Із цим визначенням певним чином збігаються положення українських педагогів, однак представники європейської педагогічної громадськості виходять з особистісних і соціальних потреб, задоволенню яких має сприяти компетентність [8, с. 19].

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performances and Instruction), компетентність – це спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок і відносин, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, спрямовані на набуття певних стандартів у галузі професії або виду діяльності [11, с. 1–3; 8, с. 20]. Для полегшення оцінювання компетентностей департамент пропонує виокремити із цього поняття такі індикатори, як набуті знання, вміння, навички та навчальні досягнення.

Компетентність ґрунтується на знаннях і вміннях, але ними не обмежується, охоплюючи особистісне ставлення людини до них, а також її досвід, який дає змогу ці знання “вплести” в те, що вона вже знала, та її спроможність збагнути життєву ситуацію, в якій вона зможе їх застосувати [3, с. 127].

На думку Дж. Равена [9], компетентність означає специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в певній предметній галузі, яка містить вузькоспеціальні знання, особливі предметні навички, способи мислення, а також передбачає відповідальність за свої дії.

Згідно з позицією О. Пометун, компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості, яка позначає набір знань, умінь і навичок, ставлень, що дають змогу ефективно проводити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв’язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності [8, с. 18].

І. Бех тлумачить компетентність як досвідченість суб’єкта в певній життєвій сфері [1]. Отже, наголос зроблено на досвідченості, а не на обізнаності чи поінформованості суб’єкта в певній галузі. Розкриваючи структуру цієї досвідченості, психолог виокремлює два рівні сформованості компетентності особистості: вищий і нижчий. За стихійного способу формування досвідченості дитина на певному етапі вікового розвитку шляхом спроб і помилок або ж за допомогою механізму наслідування оволодіває низкою різноманітних практичних способів дій (комунікативних, соціальних, предметно-перетворювальних тощо), які забезпечують її функціонування, насамперед, у найближчому соціальному оточенні, а надалі – й у

більш широкому просторі. Завдяки цьому в особистості формується як практична вмільсть реалізації цих способів у певних ситуаціях (уміння й навички), так і відповідні знання про ці способи. При цьому в суб'єкта зазвичай відсутня теоретична основа таких способів дій. Постійне вправлення в практичних способах дій призводить до розвитку досвідченості суб'єкта. За такого способу набуття досвідченості, на думку І. Беха, ідеться про нижчий рівень компетентності особистості, визначальними характеристиками якого названо недостатню узагальненість та обмеження перенесення засвоєних практичних способів дій на інші об'єкти, ураховуючи специфіку нових обставин. Центральним мотивом цього рівня компетентності виступає необхідність суб'єкта пристосовуватись до вимог, які ставить життя.

У 2002 р. Міжнародна комісія Ради Європи запровадила поняття компетентності як здатності задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання; визначила ключові компетентності – поєднання взаємовідповідних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань, умінь, усього того, що може мобілізувати до дії [10, с. 19; 13].

Ключові компетентності для успішного життя й успішного функціонування в суспільстві охоплюють таке: автономну дію (здатність захищати та піклуватися про відповідальність, права, інтереси й потреби інших; здатність складати та здійснювати особисті проекти; здатність діяти в значному (широкому) контексті); інтерактивне використання засобів (здатність інтерактивно застосовувати мову, символіку, тексти; здатність використовувати знання й інформаційну грамотність; здатність застосовувати (нові) інтерактивні технології); вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах (успішно взаємодіяти з іншими; співпрацювати; вирішувати конфлікти).

Ґрунтуючись на внутрішньому змісті ключових компетентностей, визнаному в європейських країнах, українські дослідники розробили узагальнену класифікацію головних переліків ключових компетентностей, які розподілилися за трьома основними блоками (ключовими групами компетентностей): соціальні, мотиваційні та функціональні компетентності [10, с. 26].

У контексті нашого дослідження на увагу заслуговує перший з виокремлених блоків – соціальні компетентності, пов'язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості, її цінностями. До цього блоку належать такі компетентності: здатність до співпраці; вміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; навички взаєморозуміння; активна участь; соціальні та громадянські цінності й уміння; комунікативні навички; мобільність (у різних соціальних умовах); уміння визначати особисті ролі в суспільстві тощо.

Завдяки соціальній компетентності людина набуває незалежності, прагнення до успіху, що є актуальним у сучасних соціокультурних умовах. Засвоєння знань, набуття вмінь і досвіду, бажання діяти у сфері міжособистісних відносин передбачає майбутній успіх або поразку в життєвих ситу-

аціях. Водночас реалії практики засвідчують, що сучасному молодому поколінню притаманне невміння спілкуватися, слухати іншого, підтримувати розмову, висловлювати власні почуття, адекватно реагувати на вислови та дії інших людей, регулювати конфлікти.

На здатностях, які є визначальними для соціальної компетентності, акцентують сучасні українські дослідники Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук [5]. На їхнє переконання, соціальна компетентність передбачає такі здатності:

– аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідів відповідно до соціальних норм та правил, визнаних в українському суспільстві, а також інших чинників; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, виявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації й конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за ухвалені рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти та стратегії індивідуальних і колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншими. Отже, з-поміж соціальних компетентностей пріоритетне значення мають ті, які пов'язані зі спілкуванням та комунікацією.

Аналогічний підхід знаходимо і в А. Хуторського, який запропонував модель індивідуальної компетентності особистості, основними складовими якої визначив цілі, цінності, комунікацію, компетентнісний досвід, компетентнісні знання, вміння та навички, а також готовність до вирішення ситуативних завдань. При цьому наголошено, що індивідуальна компетентність – це не тільки знання фактичної інформації, володіння вміннями та навичками в певній конкретній сфері діяльності, вона містить досвід, якого людина набула не лише в тій сфері, яку вона вивчає, а й в інших сферах діяльності [12, с. 117–125].

Отже, згідно з позицією, якої дотримується А. Хуторський [12] щодо сутності індивідуальної компетентності, важливою її складовою названо здатність до комунікацій, яка охоплює як міжособистісне спілкування, так і всі види інформаційних зв'язків та відносин.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що поняття “комунікація” не має однозначного тлумачення в наукових джерелах. Під ним розуміють “фундаментальну ознаку людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різною інформацією”; феномен, що розкриває смисловий аспект соціальної взаємодії та спілкування, орієнтовані на духовне приєднання до інших або приєднання їх до себе чи один до одного. Воно здійснюється завдяки трансляції особистісно значущих

ідей, цінностей, духовних надбань, саморозкриття власної неповторності. Тим самим підкреслено той факт, що комунікація має системотворчу мету.

Увага до вивчення поняття “комунікативна компетентність” як наукової категорії припадає на 60–70-ті рр. ХХ ст. Однак і до сьогодні в психолого-педагогічній думці не існує однозначного підходу до його тлумачення. Це зумовлено тим, що “представники різних галузей знань описують це поняття з позицій власних інтересів і підкреслюють у ньому те, що є найсуттєвішим для цієї науки”.

М. Пентилюк розуміє комунікативну компетентність як досконале володіння навичками спілкування в будь-якому середовищі за різних обставин. В ідеалі це має бути особистість, яка не тільки знає мову, а й вільно та легко користується нею в діалогічному й монологічному мовленні, любить свою рідну мову та з повагою ставиться до інших мов і їх носіїв.

На думку Л. Петровської, комунікативна компетентність передбачає наявність уміння розширювати (або звужувати) коло спілкування та вміння варіювати його глибину (вміння спілкуватися на різних рівнях довіри); розуміти й бути зрозумілим партнерами по спілкуванню. Синонімізуючи поняття “комунікативна компетентність” і “компетентність у спілкуванні”, дослідниця вирізняє в цій компетентності, за аналогією з загальноприйнятою структурою спілкування, такі взаємозалежні складові: комунікативну, інтерактивну й перцептивну. Звідси, як вважає дослідниця, компетентність у спілкуванні можна розглядати як компетентність у міжособистісному сприйнятті, міжособистісній комунікації та міжособистісній взаємодії.

Згідно з поглядами М. Обозова, комунікативну компетентність можна інтерпретувати у двох аспектах: як орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що базується на знаннях і чуттєвому досвіді, та як здатність ефективно взаємодіяти з людьми завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних відносин і соціальної ситуації. При цьому наголошено, що комунікативну компетентність не можна вважати константою особистісної характеристики й уявляти як замкнений індивідуальний досвід. Комунікативна компетентність змінюється залежно від рівня засвоєння особистістю культури суспільства, а також від його особливостей розвитку й зміни самого суспільства.

У дослідженні Т. Кобзар комунікативну компетентність розглянуто як сукупність якостей особистості, які забезпечують комунікативний зміст спілкування як діяльності. Зазначено, що під час психодіагностики таких якостей необхідно виходити з двох критеріїв – показників ефективності: прояву суттєвих властивостей творчого мислення особистості та рівня сформованості необхідних для цього процесу вмінь і навичок.

На жаль, Т. Кобзар не конкретизує якості, завдяки яким відбувається комунікативна діяльність і які становлять внутрішній зміст комунікативної компетентності.

Проведений нами аналіз наукових джерел засвідчує, що під поняттям комунікативної компетентності також розуміють “специфічну систему різ-

них видів уживаних значень, лише частково усвідомлених індивідом, які є предметом осмислення, розмови й регулюють інтеракційну діяльність мовленнєвого спілкування”; “сукупність особистісних якостей учня (ціннісно-змістових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), зумовлених досвідом його діяльності в певній соціально й особистісно значущій сфері”; здатність людини спілкуватися у трудовій і навчальній діяльності, задовольняючи власні інтелектуальні потреби; “здатність людини до спілкування в одному або деяких видах мовленнєвої діяльності, яка становить набуту в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання особливу якість мовної особистості”; “уміння спілкуватися усно та писемно рідною й іноземними мовами”.

На думку Д. Ізаренкова, зазначеним феноменом розуміють здатність до використання інтелектуальних здібностей індивіда, а також сферу їх прояву, необхідною складовою якої є мовленнєва діяльність. Здатність до спілкування визначається як складне, набуте вміння, що сформувалося “або в процесі природного пристосування людини до умов певного мовленнєвого середовища, або за допомогою спеціально організованого навчання” і може набути прояву в одному чи декількох видах мовленнєвої діяльності. Тобто комунікативна компетентність – це “здатність людини до спілкування в одному, кількох або всіх видах мовленнєвої діяльності й становить набуту в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання, особливу властивість мовленнєвої особистості”.

Другий підхід до визначення сутності комунікативної компетентності пов’язаний з працями О. Гез, О. Казарцевої, О. Леонтьєва, Ю. Федоренко та ін. Тут комунікативну компетентність визначено через поняття “знання, вміння та навички”. В узагальненому вигляді погляди цих дослідників на феномен комунікативної компетентності можна подати таким чином: комунікативна компетентність – це знання про мову, уміння та навички застосовувати їх у мовленні відповідно до різних ситуацій спілкування; знання, вміння й навички, необхідні для розуміння чужих і породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування; знання, вміння та навички в галузі лінгвістики.

Наведені підходи дають змогу констатувати, що поняття “комунікативна компетентність” передбачає оволодіння індивідом певною сукупністю знань, умінь і навичок у процесі спеціально організованого навчально-виховного процесу. Цей феномен належить як до сфери лінгвістики, так і до сфери педагогіки.

Доволі ґрунтовне визначення сутності комунікативної компетентності знаходимо в працях Ю. Ємельянова, який тлумачить її як досвід, що розвивається й значною мірою усвідомлюється в процесі спілкування між людьми, формується та актуалізується в умовах безпосередньої міжособистісної взаємодії [2, с. 83]. При цьому наголошено, що, незважаючи на колективний характер формування й розвитку такого досвіду, він є індивідуальним. Водночас Ю. Ємельянов зазначає помилковість уявлення про ко-

мунікативну компетентність як про замкнений індивідуальний досвід, що набувається, “ігноруючи суспільний характер цієї соціально-психологічної якості. Набуття комунікативної компетентності – це рух від інтера до інтера, від актуального світу особистісних подій до результатів усвідомлення цих подій, що закріплюється в когнітивних структурах психіки у вигляді вмінь та навичок і прислуговується індивідові під час додаткових контактів з оточенням. Здатність до участі в комунікативних ситуаціях зростає відповідно до засвоєння індивідом культурних, у тому числі, ідейно-моральних норм і закономірностей громадського життя” [2, с. 82–85].

Ґрунтуючись на проведеному аналізі наукових підходів до інтерпретації сутності комунікативної компетентності, ми вважали за необхідне уточнити це поняття, враховуючи проблематику нашого дослідження. Так, під *комунікативною компетентністю молодших школярів розуміємо інтегративне особистісне утворення, яке забезпечує встановлення й підтримку контактів з іншими людьми для передачі певної інформації, базуючись на знаннях про етичні норми спілкування та ціннісному ставленні до них.*

Висновки. Отже, в наукових джерелах немає єдиного загальновизнаного погляду на сутність комунікативної компетентності. Однак усі дослідники однакостайні в тому, що за своєю сутністю цей феномен є складним та охоплює знання, вміння й навички, які забезпечують передачу інформації від одного суб’єкта до іншого завдяки встановленню ефективного контактування, дотриманню відповідних норм і правил міжособистісної взаємодії.

Пропонована стаття не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. У подальшому планується дослідити теоретичні основи формування комунікативної компетентності учня початкової школи.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія: вісник АПН України. – 2009. – № 2. – С. 27–33.
2. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Юрий Николаевич Емельянов. – Львов : ЛГУ, 1985. – 167 с.
3. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Сохань, Г. М. Несен. – Київ : Богдана, 2003. – 520 с.
4. Коджаспарова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджаспарова, А. Ю. Коджаспаров. – Москва : АсаДема, 2000. – 174 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Н. М., Л. С. Ващенко, О. І. Локшина та ін. – Київ : К. І. С., 2004. – 112 с.
6. Марецька Н. Компетенція чи компетентність: що ми формуємо у молодших школярів / Н. Марецька // Початкова школа. – 2007. – № 9. – С. 6–9.
7. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Оксана Васильевна Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – Київ : К. І. С., 2003. – 296 с.
8. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / Олена Іванівна Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–22.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация (пер. с англ.) / Дж. Равен. – Москва : Когито-Центр, 2002. – 396 с.

10. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – Київ : К. І. С., 2003. – 296 с.
11. Turner R. H. Role-taking, role standpoint, and reference group behavior / R. H. Turner // *American Journal of Sociology*. – 1956. – V. 61. – P. 216–328.
12. Хуторской А. В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А. В. Хуторской, Л. Н. Хуторская // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода : межвузов. сб. науч. тр. / под ред. А. А. Орлова. – Тула : Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2008. – Вып. 1. – С. 117–137.
13. Яноушек Я. Социально-психологические проблемы диалога в процессе сотрудничества между людьми / Я. Яноушек // *Психолингвистика за рубежом* / под. ред. К. С. Мамави. – Москва : Педагогика, 1972. – 127 с.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2015.

Толкачева А. С. Коммуникативная компетентность: существенная характеристика понятия

В статье проанализированы разные подходы к определению дефиниции “коммуникативная компетентность”. Подано авторский взгляд на эту проблему с учетом возрастных особенностей детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, общение.

Tolkacheva A. Communicative Competence: the Essential Characteristics of the Concept

Formation of communicative competence as part of socially mature personality is one of the major problems in the theory and practice of education. Today, general education aims to provide formation and development of intellectual, creative and proactive personality, able to live in a fundamentally new conditions to fulfill themselves in life, be successful and contribute to the development of society.

In linguistic and pedagogical studies (E. Arkhipov, E. Bystrov, G. Horodilov, D. Izarenkov, A. Leontiev, M. Mazo, I. Mihalkyn, R. Sabatkoyev etc.) communicative competence is defined as the realization of communicative behavior on the basis of components: motivation (verbal behavior), cognitive (knowledge), operational (overcoming controversies related to the content of education).

Sociologists and psychologists (A. Bodalev, A. Dobrovych, E. Maliburda, L. Petrovskaya, E. Rudensky et al.) are associated with the development of skills to provide social and psychological situation Forecast communication program process, adapting the atmosphere communication situation and manage the process of communication, team.

Our analysis of scientific sources shows that the term communicative competence is defined as “specific system used different types of values only partly conscious individual who is the subject of reflection, conversation, and regulate speech communication and interactive activities”; “a set of personal qualities of the pupil (value-semantic orientations, knowledge, skills, abilities) due to its experience in a particular social and personal and meaningful field”; “the person’s ability to communicate in one or several types of speech activity that is acquired during natural communication or specially organized training special quality linguistic identity”; “ability to communicate orally and in writing in native and foreign languages”.

So, in scientific sources, there are no views on the nature of communicative competence. However, all scholars are unanimous that in essence this phenomenon is complex and includes knowledge, ability and skills to transfer information from one entity to another by establishing effective contact, compliance with relevant rules and regulations of interpersonal interaction.

Key words: competence, communicative competence, communication.